

Vallási változás Magyarországon

Az NKFI Alapból támogatott K 119679 sz. projekt

Kutatási zárójelentés

Készítette Rosta Gergely

Célkitűzés

A kutatás fő célkitűzése a Magyarországi vallási változás átfogó vizsgálata, oksági mechanizmusainak és társadalmi tényezőinek feltárása volt. A kutatást a vallásossággal kapcsolatos részletes és aktuális adatok hiánya, valamint az elmúlt évtizedben bekövetkezett politikai és társadalmi változások indokolták. A vallási változás legfontosabb trendjeinek, valamint a szocializációra és az életúton belüli változásokra visszavezethető mögöttes mechanizmusainak vizsgálatán túl a vallásosság különböző különböző dimenzióinak jelentésváltozásaira is fókuszáltunk kutatásunk során.

Módszertan

A módszertanát tekintve kevert módszert (mixed method) alkalmazó projekt empirikus alapját három egymásra épülő adatfelvétel adta. Egyrészt mélyinterjúkat készítettünk családok három generációjának tagjaival. Az interjúk elsődleges célja a családon belüli vallási szocializáció különböző típusainak feltárása, valamint a szocializációnak a felnőttkori vallásossággal mutatott összefüggésének vizsgálata volt. Emellett az interjú eredményeit hasznosítottuk a második adatfelvétel megtervezése során, amely egy országos reprezentatív kérdőíves felmérés volt. A survey egyik célja a magyarországi vallási változás mennyiségi trendjeinek a feltárása volt, ugyanakkor olyan témákat is vizsgáltunk, melyekre a korábbi kutatások nem, vagy csak korlátozottan fókuszáltak. Ide tartozik a vallási szocializáció és a vallásosság életúton belüli változásának kérdése. A harmadik adatfelvétel egy online panelkutatás volt fiatalok körében, melynek célja az egyéni életút során bekövetkezett vallási változások nem retrospektív módon történő vizsgálata volt.

Eredmények

A vallásosság változásával kapcsolatos eredmények röviden úgy foglalhatók össze, hogy azok nagymértékben összhangban vannak a korábbi helyzettel, ugyanakkor felfedezhetünk

bizonyos változásokat is mind a vallási változások tendenciáiban, mind a mögöttes mechanizmusokban.

Akárcsak egy évtizeddel ezelőtt, a magyar társadalom többsége hisz Istenben, kb. fele saját bevallása szerint vallásos és valamely felekezethez tartozik, de csak kisebbsége gyakorolja rendszeresen a vallását. Bizonyos tendenciák nem változtak: a felekezeti tagok aránya tovább csökkent, ezzel szemben egyes keresztény és nem keresztény tanokban hívők aránya tovább nőtt. Ugyanakkor más tendenciák megálltak, sőt, megfordulni látszanak. Ide tartozik az Istenben hívők aránya, amely a korábbi növekedéshez képest nagyon kis mértékben csökkent, és a rendszeres templomba járók aránya, amely viszont kissé nőtt.

A vallásossággal kapcsolatban bizonyos polarizációs folyamatok is megfigyelhetők. Nemcsak a rendszeres vallásgyakorlók aránya nőtt enyhén, hanem azoké is, akik soha nem járnak templomba. Míg korábban a háború utáni kohorszok között a rendszeres vallásgyakorlás tekintetében alig volt különbség, a legfrissebb felmérés eredményei szerint a legfiatalabb kohorszban a korábbi generációkhoz képest mind a gyermekkori, mind a jelenlegi vallásgyakorlás aránya magasabb a náluk valamivel idősebbekhez képest. Ebben nagy szerepet játszik a vallásos nevelés szerepének változása. Míg az 1945 előtt született válaszadók nagy többségére jellemző volt gyermekkorában a rendszeres templomlátogatás, az 1945 és 1990 között születettek esetében ez az arány fokozatosan kevesebbre csökkent. Ezzel szemben akik az 1980-as és 1990-es években születtek, és gyermek- és serdülőkoruk legalább egy részét a rendszerváltás után, a vallásszabadsághoz való visszatérés időszakában töltötték, az előző generációkhoz képest magasabb arányú gyermekkori vallásgyakorlást mutatnak. Hogy ez mégsem vezet a vallásosság jelentős növekedéséhez a fiatalok körében, annak oka részben a vallásos nevelés „hatékonyságában” mutatkozó eltérésekben keresendő. A háború előtt születettek közül a vallásos nevelésben részesültek nagyobb arányban lettek felnőtt korukban is vallásukat gyakorló hívők, mint a fiatalabb kohorszok vallási nevelésben részesült tagjai.

Tomka Miklós egy évtizeddel korábban kimutatta, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszak során csökkent a vallásosak és a nem vallásosak társadalmi összetétele közötti különbség. A friss adatok részben alátámasztják ezt, de a különbségek változása összetett folyamat: a kistelepülésen élő, idősebb népesség felülreprezentáltsága az egyházasan vallásosokon belül tovább csökkent, és ezzel párhuzamosan a jövedelmi hátrány is lassan mérséklődik. Ezzel

szemben úgy tűnik, a felsőoktatás expanziója a fiatalabb kohorszok esetében erősebben érintette a rendszeres vallásgyakorlókat, mint a társadalom többi részét.

A trendek elméleti magyarázatával kapcsolatban megállapítható, hogy a magyarországi vallási változások összetett folyamata nem magyarázható egyetlen tényezővel. A korábban párhuzamosan futó szekularizációs és a vallási individualizációs folyamatokat a legfrissebb adatok is alátámasztják. Ugyanakkor néhány más változás – leginkább az egyházi vallásgyakorlás enyhe növekedése – nehezen illeszthető ezekbe a keretekbe.

A projekt kvantitatív kutatási eredményei is rámutattak arra, hogy a gyermekkori vallási szocializáció, valamint a vallásosság életúton belüli változása eltérő módon hatnak a vallás különböző dimenzióira. A vallásos neveltetés nagy valószínűséggel eredményez felnőtt korban vallásos identitást és istenhitet, ugyanakkor inkább a vallásosság egyéni módja és a rendszertelen templomlátogatás jellemzőbb a vallásos neveltekre, mint az egyház tanításai szerinti vallásosság és a rendszeres templomlátogatás. A családon belüli vallásos nevelésnek a felnőttkori vallásosságra gyakorolt pozitív hatásán belül a szülők, különösen az anya mellett a nagyszülők önálló szerepe is statisztikailag kimutatható volt.

Szintén a survey eredményei mutattak rá arra, hogy a családon belüli vallási szocializáció egyértelműen erősebb hatást gyakorol a felnőttkori vallásgyakorlat rendszerességére, mint a hit dimenziójára. Ez összhangban van a kohorszelemzés azon eredményével, miszerint a hit dimenziójában tapasztalható társadalmi szintű mennyiségi változások kevésbé demográfiai okok eredője, mint a vallásgyakorlat trendjei.

A családon túl fontos a tágabb környezet hatása is. A szekuláris társadalmi kontextus egyértelműen gyengíti a családi vallási szocializáció hatását. Ugyanakkor fordítva alig tapasztalható hasonló összefüggés: a vallásos nevelés hatását nagyon kis mértékben kompenzálja csak a későbbi vallásosságra nézve a vallásos környezetben nevelkedés. Többváltozós elemzéssel az is kimutatható volt, hogy a hitoktatásban történő részvétel önálló, a családi vallási neveléstől független, de meglehetősen gyenge hatással a felnőttkori vallásosságra.

A modern társadalmak szekularizációs trendjeit nagymértékben magyarázó generációs különbségek Magyarországon inkább a vallásosság intézményes formáit jellemzik. Az interjúkutatás alátámasztotta ezeket a megállapításokat. Az életútinterjúk tapasztalatainkból

leszűrhető, hogy akár egyirányú, akár hullámzó jellegű változásra valóban sor kerülhet az életút során. Ez azért különösen fontos tapasztalat, mivel a keresztmetszeti kérdőíves vizsgálat csak igen limitált lehetőséget nyújt erre, az életkorral szorosan összefüggő lineáris hatás pedig a szocializáció kontrollja mellett pedig csak a hit esetében volt nagyon gyengén dektektálható, a vallásgyakorlat vonatkozásában egyáltalán nem. Ezzel együtt mind a kvantitatív, mind a kvalitatív eredmények alapján kijelenthető, hogy egy általános pozitív életkori hatás (ld. Tomka 2010) nem mutatható ki.

Az interjúk alapján a vallási szocializációval kapcsolatosan a fiatalabb generációk tekintetében a kész családi magatartásminták és vallásgyakorlati modellek követését jelentő *reprodukción modell* leginkább a vallástalanság transzmissziója esetében volt sikeres. A vallásosság eredményes vagy részben eredményes transzmissziója esetében ugyanakkor sokkal gyakrabban találkoztunk az újrakonstruálás és az egyéni igényekhez, szükségletekhez igazítás jelenségével, amiben jelentős szerepet kap a tudatosság és a reflektáltság. Ez azt jelenti, hogy a sikeres vallási szocializáció többnyire generációs különbségekkel jár a vallásosság jelentéstartalmát tekintve.

A vallási szocializáció dinamikája, iránya, valamint a vallásosság dimenziói alapján hét típust különítettünk el: a *komfortosítva megőrzőt*, az *autonóm vallásosságot építőt*, a *valláskárosultat*, a *közeledőt* és a *nosztalgikus reflektálatlan típust* a vallásos mezőbe soroltuk, míg a nem vallásosakhoz tartoznak a *lét alapkérdései iránt érdektelenek*, valamint a *tudatosan vallástalanok*. A vallási szocializáció reprodukciós modellje lényegében a tudatosan vallástalanra és az érdektelenre érvényes, a többi típushoz tartozók a tapasztalatok és a kapcsolathálók intenzívebb vagy gyengébb nyomása alatt kétségtelenül újrakonstruálják az örökölt vallásosságot vagy vallástalanságot.

A vallás önértelmezés jelentésének generációk közötti változása a magukat egyháziisan vallásosnak tartó interjúalanyok körében alapvetően az intézményes vallásosságtól való eltávolodás jelenti. Míg a legidősebb generáció tradicionális vallásossága párosul az intézményes elemekkel és az egyházi tanítás elfogadásával, az egyházba vetett bizalommal, a fiatalabb generációknál a hangsúly egyre inkább a mindennapokban megélt vallásosságra tevődik át. Az idősebbeknél a vallási élmények is inkább az intézményekhez, szertartásokhoz, egyházi szervezésű eseményekhez kötődnek, míg a fiatalabb generációknál a közösségi élményekre és az egyénileg megélt transzcendens tapasztalatokra tevődik át a hangsúly.

Az ún. „maga módján vallásosság” értelmezésében is erős generációs különbségek mutatkoznak. Míg az idősebb generáció esetében ez elsősorban ritkább vallásgyakorlatot jelentett, ugyanakkor együtt járt az egyházi tanítás tiszteletével és az intézményes vallásosság iránti pozitív viszonyulással, a fiatalabbaknál egyre hangsúlyosabb a vallási intézmények kritikája, egyúttal világnézetükben teret kapnak más vallások elemei is. Ilyen értelemben a fiatalabbak „maga módján vallásossága” közelebb áll a szakirodalomban gyakran megjelenő „patchwork” vagy „à la carte” típusú individuális vallásossághoz. Ezzel egyidejűleg a vallással pozitív tapasztalatok sokkal inkább személyesen megélték, nem kötődnek vallási közösségekhez.

A vallásosság két fő típusához hasonlóan a nem vallásosak körében is kimutathatóak generációs különbségek, még ha a vallási szocializáció reprodukciós modellje az ő esetükben a leggyakoribb is. Míg az idősebb generációba tartozó nem vallásosak közül sokak számára a vallás értéket képvisel, a fiatalabbaknál erőteljesen megjelenik magának a vallás értékének megkérdőjelezése, az egyházak elutasítása. A korábban említett vallási polarizáció tehát nem csak a vallásosak és nem vallásosak számának változásában, hanem a két csoportnak a valláshoz történő viszonyulásában is megmutatkozik. Ugyanakkor fontos eredménye a nem vallásosak vizsgálatának, hogy a vallás elutasítása nem jelenti a valláshoz (is) kapcsolódó univerzális értékek (pl. az igazságosság, becsületesség, segítőkészség) elutasítását.

Mind az életúton belüli, mind a generációk közötti változások vizsgálata során tetten érhető volt az 1990 előtt uralkodó ateista ideológia hatása, amely nem csak a vallásüldözés megélésében, hanem az egyéni kompromisszumokban is megmutatkozik. Ugyanakkor a kérdőíves vizsgálatban csak igen limitáltan lehetett közvetlen kérdések segítségével széleskörben kimutatni ezt a hatást.

[Munkaterv megvalósulása](#)

A munkaterv a projekt meghosszabbítása miatt időközben módosításra került. Ennek döntő része megvalósult a projekt időszakában.

A kutatás első éve során a fő feladat a kvalitatív kutatás előkészítése és lebonyolítása volt. Ennek részeként meghatároztuk a háromgenerációs családok kiválasztásának szempontjait, összeállítottuk a félig strukturált interjúk vezérfonalát, meghatároztuk az interjúalanyok kiválasztásának módját, és elkészítettük az interjúkat, valamint le is gépeltettük őket. Az

elkészült interjúk átlagos hossza 76 perc. A kutatás vezetője prezentálta az első eredményeket az MSZT vándorgyűlésén tartott plenáris előadásán. Emellett megkezdődött a survey előkészítése, és elkészült a kutatás honlapja.

A projekt második éve során a fő feladat egyrészt a kvalitatív kutatás eredményeinek kiértékelése, másodrészt a kérdőíves kutatás lebonyolítása, harmadrészt pedig a panelkutatás előkészítése volt. Az első feladat számos magyar és angol nyelvű konferenciaelőadás keretében történt meg. (Ld. közlemények) Az előző évi maradványösszeg terhére a második év során a tervezetten felül még három család kilenc tagjával korábban elkészült interjú került legépelésre. A survey előkészítése során elkészült a kérdőív, és kiválasztásra került egy beszerzési eljárás során a lekérdező cég, mellyel szerződést kötöttünk. Ugyanakkor maga a lekérdezés, és így értelemszerűen az adatok kiértékelése is átcsúszott a harmadik évre. A panelkutatás esetében is a cég kiválasztása és a kutatás előkészítése történt meg. Késleltető tényező volt a panelkutatás során, hogy az életbe lépő GDPR-szabályok korábban előre nem látott jogi nehézségeket vetettek fel, melynek tisztázására szakértő segítségét kellett igénybe venni.

A kutatás harmadik évében folytattuk a kvalitatív részből nyert eredmények publikálását, mind hazai és nemzetközi konferenciaelőadások, mind tanulmányok formájában. Az eredményeket emellett a kutatás vezetője által a 2018-19-es tanévben a PPKE BTK-n tartott "Vallásszociológia" egyetemi előadássorozat és a Münsteri Egyetemen német nyelven tartott "Vallási változás Közép- és Kelet-Európában a rendszerváltás után" c. szeminárium anyagába is beépítette, valamint a szintén a PPKE BTK-n folyó Szenior Egyetemen tartott előadásának is része volt. A háromgenerációs családirterjűket a PPKE BTK-n folyó "Kutatási szeminárium" tantárgy keretében szociológus hallgatókkal is feldolgoztuk. A terveknek megfelelően lekérdezésre került az országos kérdőíves vizsgálat, és megkezdődött a panelkutatás is. A survey lekérdezése a munkaszakasz végére készült el, az eredmények első prezentációjára pedig 2019. októberében, a Magyar Szociológiai Társaság éves vándorgyűlésén került sor. A panelkutatás technikailag a Facebook Messengeren futó Surveybot (<https://surveybot.io/>) segítségével indult meg 2018 decemberében. Az adatok feldolgozhatósága érdekében kidolgozásra került egy olyan program (R nyelven), mely a rendszer által exportált adatfájlt az SPSS .sav formátumának megfelelő adatállománnyá alakította át. A harmadik év során 9

nagyobb témát felölelő kérdőív került több mint 20 alkalom során lekérdezésre. A kérdőíveket szakaszosan, 10-15 kérdés/adatfelvétel elv mentén küldtünk ki a válaszadóknak.

A negyedik év munkatervében a disszemináció, valamint a panelkutatás folytatása állt a középpontban. A kitűzött célok ebben az évben csak részben valósultak meg. A részidőszakra tervezett tevékenységektől történő eltérés két fő okra vezethető vissza. Egyfelől a COVID-19 járvány miatt kihirdetett vészhelyzet hátrányosan érintette a kutatás megvalósítását: a kutatás vezetője és a kutatócsoport tagjai közül többen is többgyermekesek, és a home office-ban végzett online oktatói tevékenység mellett gyermekeik otthoni oktatását-felügyeletét is el kellett látniuk. Másfelől a kutatás vezetője 2020. tavaszi félévében a Münsteri Egyetemen volt vendégprofesszor. Ez időszak alatt, amely részben egybeesett a járvány első hullámának időszakával, de hosszabb volt annál, kevésbé volt lehetősége a kutatás megvalósítására fókuszálni. Ezek miatt éltünk a projekt vészhelyzet miatti egyszerűsített eljárásban történő meghosszabbításának lehetőségével.

A tervezett publikációk egy része megszületett, több pedig publikálás előtti kéziratformában volt. A tervezett konferenciarészvételek közül csak a Magyar Szociológiai Társaság 2019. októberi vándorgyűlésén tudtuk ismertetni a projekt eredményeit. A nemzetközi konferenciák közül az ISORECEA 2020. áprilisára csehországi tervezett konferenciájára több elfogadott előadással is jelentkeztünk, de a konferencia a járvány miatt egy évvel elhalasztásra került. Az augusztusra tervezett USA-beli ASR-konferenciát még a jelentkezési határidő előtt egy évvel későbbre halasztották. A panelkutatás következő lekérdezésére ebben a szakaszban nem került sor, folytatását későbbre terveztük.

Az ötödik évben a projekt további egyszerűsített meghosszabbítására a vészhelyzet szabályai adtak lehetőséget. A hosszabbítás célja az eredmények további disszeminációja, valamint a panelkutatás folytatása volt, de indokoltságát utólagosan alátámasztotta az is, hogy 2021. márciusában a kutatás vezetője közel egy hónapig betegállományban volt COVID-19 megbetegedéssel, 2021. júniusában pedig kórházban is volt poszt-COVID tünetekkel. A kutatás eredményei prezentálásra kerültek két előadás keretében az ISORECEA 2021. április 15-17. között online megrendezésre került nemzetközi konferenciáján, két előadással a Magyar Szociológiai Társaság 2020. évi vándorgyűlésén (online), és egy előadással a Magyar Szociológiai Társaság 2021. évi vándorgyűlésén (online). Több publikáció megjelenés alatt, vagy kézirat formájában, megjelenésre előkészítés alatt áll. A panelkutatás ismétlődő hullámára

2021. szeptemberében került sor. A cél egy 500 fős adatbázis volt, amely önálló elemzésre is alkalmas, emellett a korábbi válaszadók minél nagyobb számú megkeresésével időbeli összehasonlításra is lehetőséget ad. A kutatás során 669 fő kezdte meg a kérdőív kitöltését, és 532-en töltötték ki a teljes kérdőívet. Ebből 127 olyan válaszadó volt, akik a kutatás legalább egy korábbi kérdésében is részt vettek. Ez a szám meglehetősen alacsony, de egyszerű változáselemzésekre lehetőséget ad. Az adatok kiértékelése, az eredmények publikálása folyamatban van, de erre már a projekt lezárulta után kerülhet csak sor.

Összességében tehát az adatgyűjtés három fázisa (interjúk, országos reprezentatív kérdőíves kutatás, online panelkutatás) a terveknek megfelelően, de időbeli késéssel lezárul, az eredményeket hazai és nemzetközi konferenciaelőadásokon, magyar és idegennyelvű folyóiratcikkekben és könyvfejezetekben publikáltuk. Létrehoztuk a kutatás honlapját (vvm.btk.ppke.hu), ahol a projektről és annak eredményeiről tájékoztattuk az érdeklődőket. A kutatás eredmények beépültek több egyetemi kurzus tananyagába magyar és német nyelven is. Emellett az eredmények ismeretterjesztő előadásokban is bemutatásra kerültek. Szintén a projekt lezárulta után, a tervek szerint 2022-ben fogja benyújtani a kutatás vezetője habilitációs pályázatát, amelyben jelen projekt eredményei központi szerepet játszanak majd. A projekt további résztvevői közül Hámori Ádám 2021. decemberében nyújtotta be „Well-being and Christianity” címmel. Gyorgyovich Miklós szintén vallásszociológiai témájú disszertációját 2022 folyamán kívánja benyújtani.